

Yasemin Asadi,

İranlı Yolcuların Gözünden Osmanlı İstanbul'u (1802-1905),

İstanbul: İletişim Yayınları, 2023, 200 s., ISBN-13: 978-975-05-3515-4.

Seyahatnameler bir bölgenin tarihi, coğrafyası, sosyolojik yapısı ve diğer birçok unsuru hakkında bilgi sunması açısından önemli kaynaklardır. Kitapta İran'da seyahatnamelerin sıklığı 19. yüzyılda hac yolcularının, Batılılaşma yanlısı devlet adamlarının ve gezginlerin dönemin İstanbul'u hakkında görüş ve betimlemeleri yer almaktadır. Söz konusu tarihlerde Osmanlı Devleti, hâlen hac yollarının resmî olarak güvenliğinden sorumlu olduğu için İranlı hacı adayları, devlet görevlileri ve tacirler İstanbul'dan Osmanlı kervanları ile Hicaz'a gitmeyi tercih ederlerdi. Azerbaycan, Gürcistan, Karadeniz ve İstanbul üzerinden yapılan bu yolculuk uzun sürmesine karşın daha güvenli olarak addedilirdi. İstanbul'dan genellikle Avrupa veya Osmanlı gemileriyle önce Süveyş'e gidilir, ardından kara yoluyla Mekke'ye devam edilirdi. Hacı adayları kervanlar hazır olana kadar İstanbul'da bir süre misafir edilirdi.

Asadi, seyyahların İstanbul'a yaptığı seyahatler sayesinde şehri tanıma imkânı bulduklarına ve farklı mezhepten iki toplumun birbirlerine olan ön yargılarını kırma fırsatı yakaladığına değinir. Ayrıca Asadi, bu seyahatler sırasında İranlı devlet adamlarıyla Osmanlı yetkililerinin karşılıklı diyalog geliştirdiklerine ve bunun iki devlet arasında sıcak ilişkilere zemin hazırladığına dikkati çeker. 19. yüzyılda Kaçar İran'ının birçok ekonomik ve siyasî problemle karşı karşıya olduğunu belirtir.

Sonrasında İranlı devlet adamlarının Batı'ya açılması ve oradaki siyasî, endüstriyel, ekonomik ve sanatsal ilerlemeleri keşfetmesi, İran'ın aydın kesiminin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Bu durumun yeni eğitim kurumlarının açılması, siyasî reformlar ve meşrutiyetin ilanı gibi süreçlere yol açtığı göze çarpmaktadır. Asadi, bu süreçte İranlı devlet adamlarının kültürel olarak Osmanlı'yı Avrupa'dan daha yakın hissettiklerinin altını çizer. Çünkü Osmanlı Devleti, İran meşrutiyetinin fikrî temelini oluşturduğu gibi İran'ın modernleşmesine de katkıda bulunmuştur.

Kitap söz konusu dönemde İran'ın ünlü seyahatnamelerinin toplandığı bir derlemedir ve yazarları dönemin tanınmış isimlerindedir. Eserde, seyyahların sadece İstanbul ile ilgili yazdığı bölümlere yer verilmiştir. Zorlu yolculuklar neticesinde İstanbul'a ulaşan seyyahların bazıları anılarını günlük şeklinde hazırlarken bazıları da gördüklerini yorumlayarak sonradan yazıya aktarmıştır. Eserde, yazarların İstanbul hakkındaki olumlu ve olumsuz görüşleri bir arada verilmiştir. Asadi önemli görülen betimlemeler dışında, hakkında bilgi verilmeyen kişi, yer ve nesnelerin detaylı anlatımlarını kitaba almadığını beyan eder. Bunun yanında, seyahatnamelerin orijinalinde yer alan bazı düzensiz ve dağınık konuların okuyucu tarafından daha rahat bir şekilde anlaşılabilmesi için yeniden düzenlendiğini belirtir. Asadi, seyahatnamelerin yazıldığı tarihe bağlı olarak ağır bir dil ve gramatik sorunlara sahip olduğundan, içeriği koruyarak metinleri daha anlaşılır hâle getirdiğini ifade eder. Bu sayede çalışmanın akıcılık ve anlam bütünlüğü kazandığını ortaya koyar. Bu durum kitabın ilk bölümünden itibaren göze çarpmaktadır. Metinler zaman zaman kesintilere uğramasına rağmen akıcılığını kaybetmemiştir.

Kitap bir sunuş ve 13 ana bölüm şeklinde hazırlanmıştır. Sunuşta metnin içeriği hakkında bir ön bilgi verilmiş ve seyahatnamelerin Osmanlı ve İran ilişkilerine yansımaları tartışılmıştır. Sunuş içindeki alt başlıklarda ise çalışmanın derleme yönteminden ve çeviri metodundan kısaca bahsedilmiştir. Kitabın ön ve arka yüzünde ve bölüm içlerinde eksi İstanbul fotoğrafları yer almaktadır. Ancak bu fotoğrafların bölüm yazarlarıyla ilgisi yoktur. Fotoğraflar İstanbul'a daha önce gelmiş olan Batılı seyyahlar tarafından çekilmiştir ve içinde bulunan yüzyılı yansıtmaktadır. Her bölüm birbirinden ayrı yazarlar tarafından farklı tarihlerde yazılmış İstanbul seyahatnamelerinden oluşmaktadır ve bunlar kronolojik bir sırayla okuyucuya sunulmuştur.

Çalışmada, bölümlerin başlıklandırılması hususunda nasıl bir yöntem kullanıldığıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserin okunmasıyla anlaşılmaktadır ki Asadi, başlıkları metin içinde geçen bir ifadeden seçmiştir. Bu ifadeler genellikle

yazının ana temasını yansıtmadığı gibi ilgili cümlenin okunmasına kadar niçin başlık olarak seçildiğine dair bir fikir de vermemektedir. Her başlık eksilteli bir cümle gibi üç nokta ile biter. Başlıkların sonunda bir dipnotla bu bölümün asıl kaynağının hangi eser olduğu, yazarının kim olduğu ve eserin hangi nüshasından yararlanıldığına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra her başlığın altında seyahatname-nin yazarıyla ilgili kısa bir özgeçmiş bulunur.

Birinci bölümde Mirza Ebu Talip Han'ın 1802'deki İstanbul seyahatini kaleme aldığı metin "Kadınlara Yönelik Kurallar..." başlığıyla sunulmuştur. Bu bölüm İstanbul'un üç ana şehirden yani İstanbul-Galata-Üsküdar'ın birleşmesinden meydana geldiği bahsiyle başlar. Ardından bu şehirlerin betimlemesiyle devam eder. Burada İstanbul'un fizikî koşullarıyla beraber halkın ve yöneticilerin zihniyetlerine de yer verilmiştir (s. 11-26).

İkinci bölümde Mirza Fettah Han Germrudi'nin Aralık 1838 tarihindeki İstanbul hatıralarına yer verilmiştir. Muhammed Şah Kaçar tarafından görevlendirilen Germrudi, Trabzon üzerinden İstanbul'a gelmiş ve tecrübelerini rapor etmekle görevli olduğundan her detayı kaleme almıştır. "Güzel Yüzleri Örtüsüzdü..." başlıklı bu bölümde yazar, resmî görevli olduğu için kendisine İstanbul'da özel ihtimam gösterildiğinden bahseder. İstanbul'a karşı hayranlığını açıkça belirterek şehrin coğrafi güzelliklerine, sakinliğine, Mevlevihanelere, kadınlarının ihtişamına ve özgürlüğüne değinir. Bu bölümde cami betimlemeleri ve İstanbul'a dair olumlu görüşler ön plandadır (s. 27-38).

Üçüncü bölümde 1860'lar olduğu tahmin edilen bir tarihte, Hacı Seyyah olarak bilinen Mirza Muhammed Ali Mahallati adlı gezgin bir öğrencinin İstanbul'da yaşadıkları anlatılmaktadır. "Herkesten Bir Kelime Dileniyorum..." başlıklı bu bölüm Hacı Seyyah'ın Galata semtiyle tanışmasıyla başlar. Buranın Frenk bölgesi olduğunu vurgulayan Hacı Seyyah, en iyi *Frenk* (Avrupalı) okullarının bu bölgede bulunduğunu söyler. Bunlar arasında Protestan okullarının bağınağına değinir. İstanbul'daki camilerin ihtişamı ve güzelliğinden sıkça bahsedilen bu bölümde Ayasofya'ya özel bir atıf yapılır. Şehri çok beğenen Hacı Seyyah İstanbul'da kalma kararı verdikten sonra burada eğitim alma fırsatı da bulmuştur. Bu fırsatı iyi değerlendirip bir Frenk okuluna kaydolmasının ardından Türkçe ve Fransızca öğrenir. Sonrasında Paris'e gitme fikriyle yeniden yola çıkacaktır (s. 39-50).

Dördüncü bölümde Kaçar hanedanının dördüncü hükümdarı Nâsırüddin Şah'ın Şubat 1873'te İstanbul'a yaptığı seyahat işlenmiştir. "Yaşlı Bir Ağaç Gibi..." başlıklı bu bölümde, Batıyı tanıma amacıyla Avrupa giden Şah'ın dönüşte bir

müddet İstanbul'da misafir oluşu ele alınmıştır. Nâsîrüddin Şah bu yolculuk için Tahran'dan hareket edip birkaç gün Rusya'da konaklamıştır. Ardından sırasıyla Almanya, Belçika, İngiltere, Fransa, İsviçre, İtalya, Avusturya ve Osmanlı devletlerini ziyaret ederek İran'a dönmüştür (s. 51-66).

“Cami Çok Namaz kılan Yok...” başlıklı beşinci bölümde İran'ın Huzistan Eyaleti valilerinden Şehzade Ferhat Mirza Kaçar'ın, Kasım 1875'te hac vazifesi sebebiyle İstanbul'a gidişi ve oradaki hatıraları anlatılmaktadır. Şehzade'nin İstanbul'a varışıyla beraber onun adına bir davet verilmiştir. Şehzade bu davette Osmanlı devlet adamlarının kendisiyle çok iyi ilgilendiğine ve diğer ülkelerin elçilerinin de bu davete teşrif ettiklerine değinmiştir. Davet sayesinde buradaki Batı tarzı eğlence anlayışını görme fırsatı da bulmuştur. Sonrasında İstanbul camilerini gezen şehzade; Ayasofya, Fatih, Valide Sultan camileri ile Eyüp Ensari türbesini tasvir etmiştir. Osmanlı Devleti'nin malî bunalımlarına ve saray harcamalarına işaret edip halkın giderek Avrupa ahlâkını benimsediğinden yakınmaktadır (s. 67-76).

Altıncı bölümde Meraga askerî birliği komutanlarından Mirza Abdülhüseyin Han Afşar'ın Ağustos 1882'deki İstanbul seyahati ele alınmaktadır. “Cepsiz, Çok Garip Kıyafetler...” başlığı altındaki bu seyahatname, Bakü ve Tiflis üzerinden İstanbul'a gelen Afşar'ın burada birkaç gün konakladıktan sonra hacca gidişini konu edinir (s. 77-96).

“Evler Şahane, Keseler Boş...” başlığıyla yazılan yedinci bölüm, İstanbul tarihinin anlatımı ile başlar. Mirza Muhammed Hüseyin Farahani, Ağustos 1885'te çıktığı hac yolculuğunu Nâsîrüddin Şah'ın emriyle kaleme almıştır. Seyahatname de boğaz, Ayasofya, saraylar ve kaleler yoğun olarak tasvir edilmiş ve şehrin alış-veriş kültürüne değinilmiştir. Yöneticilerin ve halkın İslam kurallarından ziyade Batılılar gibi yaşadıklarını, şer'i kuralların hiçe sayıldığını, giderek dinsizleştiklerini ve her şeye rağmen devletin kendini güçlü gibi göstermesini eleştirmektedir (s. 97-114).

Kitabın en uzun bölümü, “Küffarın Eline Düşebilir...” başlıklı sekizinci bölümdür. Bu bölüm, Hindistan doğumlu Mir Layık Ali Han tarafından kaleme alınmıştır. Ali Han, anne tarafından İranlı olduğu için Fars diline ve İran kültürüne büyük ilgi duyar. Entelektüel biri olan yazar Hindistan'da İngiliz yanlısı politika izlemiştir. Haziran 1887 Ramazan'ında geldiği İstanbul'a hayran kalmış ve burada geçirdiği süreyi detaylarıyla yazıya aktarmıştır. Burada genellikle İngiliz ve İran elçileriyle beraber hareket eden Ali Han, Ayasofya ve Sultan Ahmed

camilerini uzunca över. Ziyaret Ramazan Ayı'na denk geldiği için Ali Han, dönemin Ramazan kültürünü de anlatmaktadır. Özellikle Kadir Gecesi ve Ramazan Bayramı kutlamaları yazarın dikkatini çeker. Yazının sonlarına doğru İstanbul'un demografik yapısı ile ilgili kısmî bilgiler verdikten sonra dönemin siyasal olaylarını özetler (s. 115-136).

Dokuzuncu bölüm, "Şehrin Durumu Perişan..." başlığıyla ele alınmıştır. Hattat ve şair olan İranlı Muhammed Ali Pirzade'nin Kasım 1887 tarihinde Avrupa üzerinden yaptığı İstanbul gezisi, gemisinin boğaza girişinden itibaren okuyucuya aktarılmıştır. Daha önce de İstanbul'a gelen Pirzade, şehrin eskiye göre çok kirli ve halkın da daha fakir olduğuna dikkati çekmektedir. Şehirde eski ticaretin kalmadığını, tüccar İranlıların bile fakirleştiğini ileri sürer. Bu durumun sebebini ise Osmanlı-Rus harbine bağlar. Harbin, Bulgaristan ve Romanya topraklarının kaybına sebep olduğunu söyleyen yazar bu bölgelerden Osmanlı'ya birçok Müslüman'ın göç ettiğini anlatır. Pirzade'nin gezisi Sultan II. Abdülhamid dönemine rastladığından, eserde onunla ilgili yorumlar de yer almaktadır. Yazar, Sultan Abdülaziz'in öldürülmesinden sonra Abdülhamid Han'ın tedirginliğinin arttığını, hatta paranoya seviyesine ulaştığını söyler. Sonrasında Sultan'ın yaşadığı Yıldız Sarayı'nı ve İstanbul halkının yaşayışını tasvir eden yazar, şehirde Şii kültürünün yaygınlaştığını da ifade etmektedir (s. 137-150).

Onuncu bölüm "Her Kim Ki Dünyayı Talep Ederse..." başlığıyla okuyucuya aktarılmıştır. Mirza Hasan Musevi İsfahani'nin Mart 1898 tarihindeki İstanbul seyahatinin ele alındığı bu bölümde yoğun ve okuyucuyu sıkın betimlemelere yer verilmiştir. Yazar neredeyse her anını tüm detaylarıyla anlatmıştır. İsfahani'nin içinde bulunduğu geminin betimlemesiyle başlayan hikâye boğazın, şehir hamamlarının, sokakların, Ayasofya'nın ve giyim kültürünün ayrıntılı tasvirleriyle devam eder. Yazar şehirdeki dinî ve mezhebî çeşitliliğe de işaret eder. Yer yer İstanbul'un güzelliklerine değinse de ilmi ve dinî faaliyetlerin azlığını eleştirir (s. 151-162).

Mirza Mahmud Han Nimet Fesayi'nin "Gül Endamlı, Yasemin Kokulu..." başlığıyla Şubat 1900 tarihinde yaptığı İstanbul seyahatini konu alan on birinci bölüm, yazarın gümrük kontrolü hatırasıyla başlar. Ramazan Ayı'na denk gelen bu gezide Fesayi Ayasofya'ya giderek burada Ramazan kültürünü gözleme fırsatı bulmuştur. Sonrasında şehirde bulunan Rufaî ve Mevlevî tekkelerini gezen yazar Sultan Beyazıd ve Sultan Ahmed camilerini anlatır. Şehrin çarşılarını, Galata Köprüsü'nü, Beyoğlu'nu ve müzeleri gezen Fesayi, sürekli olarak İstanbul kızlarının güzelliğine vurgu yapar. Gittiği sirk ve tiyatrolara hayran kaldığını söyleyen yazar İstanbul'da keyifli zaman geçirdiğini beyan eder (s. 163-178).

On İkinci bölümde Kaçar Hükümdarı Muzafferüddin Şah'ın İstanbul seyahati ele alınmıştır. “Küçük Siyah Hadımlar...” başlıklı bu bölüm, Şah'ın Ekim 1900 tarihinde Sofya'dan trenle İstanbul'a gelişiyle başlar. Trenden indiğinde kendisini Osmanlı resmî görevlileri karşılar. Bunların arasında Hariciye Nazırı Tevfik Paşa da vardır. Birlikte Osmanlı sultanının huzuruna çıkmak için Yıldız Sarayı'na doğru yol alırlar. Yol boyunca kendisini karşılamaya gelen müzikli heyetin coşkusundan övgüyle bahseder ve bu muameleden memnun kalmıştır (s. 179-190).

On üçüncü ve son bölümde bir din adamı olan ve hac yolculuğu için İstanbul'a gelen Mirza Davud Hüseyini'nin hatıraları yer almaktadır. Ocak 1905 tarihinde İstanbul'a gelen Hüseyini, soğuk ve yağışlı bir hava olmasına rağmen boğazda insanların balık tuttuğunu anlatır. Boğazın etrafındaki yalıları ve diğer konutları beğenmiş ve buraların tasvirini yapmıştır. İstanbul'un kendi yazdığı birkaç sayfalık hatırate sığmayacak kadar büyük ve anlatılası olduğunu ifade eder. Şehrin güzelliklerine, sebze ve meyvelerin tazeliğine, camilere, özellikle de Ayasofya'ya değinir. Ayasofya'yı uzunca betimler. İstanbul sokaklarının karanlığından ve çamurundan dem vurur. Şehirdeki sosyal faaliyetlere de değinen Hüseyini birkaç kez gittiği tiyatro oyunundan memnun kalmadığını ifade eder. Yazar, İstanbul'da sıkça yangın çıktığını ve hatta kendisinin de buna şahit olduğunu söyler. Yangınları, ahşap yapıların sayıca çok olmasına bağlamaktadır (s. 191-200).

Yaklaşık yüzyıllık süreç içerisinde İstanbul'daki değişikliklere tanık olmamızı sağlayan çalışma, adeta bir “şehrengiz” vazifesi ifa eder. Eserde İstanbul'un güzelliklerinin yanında tezatlıkları ve olumsuz yönleri de açıkça dile getirilmiştir. Esadi'nin zıtlıkları ve olumsuzlukları gözeterek çalışmayı okuyucuya sunması, dönemin İstanbul'unun daha açık bir şekilde tahayyül edilmesine imkân tanımıştır. İran'dan gelen seyyahların önemli bir bölümü devlet adamı olduğundan, Osmanlı saray erkanı tarafından misafir edilmişlerdir. Birçoğu ise dönemin padişahıyla birer görüşme fırsatı bulmuştur. Bu anıların yazıya aktarılması sayesinde, dönemin yöneticileri ve saraylarıyla ilgili fikir edinebilmekteyiz. Bunun yanında eser, uzun yıllar birbiriyle savaşmış iki komşu Müslüman devletin benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koyma hususunda önemli birtakım ipuçları sunar. Örneğin; Osmanlı devlet yetkililerinin, İstanbul'a gelen İranlı mevkidaşlarına göre daha entelektüel olduğu anlaşılmaktadır. Zira İranlı yetkililer ekseriyetle Farsçadan başka bir dil bilmezken, Osmanlı yetkililerinin Fransızca, Arapça ve Farsça dillerinden en az birini bildikleri çalışmaya yansımıştır.

19. yüzyıldan itibaren Batı'nın kışkırttığı sömürge olmaya yüz tutmuş İran'ın ilerleyen süreçte kararlaştırdığı modernleşme adımları ve gerçekleştirilen seyahatler

İran aydınlanması adına en önemli merhaleleri teşkil eder. Bu seyahatlerin yazıya aktarılması ise dönemin İstanbul'una farklı bir perspektiften bakmamıza imkân tanır. Yüzyıllık süreç içerisinde İstanbul'a gelen seyyahların izlenimleri, Osmanlı'daki değişimin ve olumsuz gidişatın dışarıdan da kolayca fark edilebildiğini gözler önüne sermektedir. Buna rağmen, İranlı seyyahların İstanbul'a olan ilgisi ve hayranlığı, şehrin çekiciliğinin Osmanlı sınırlarını aşan bir boyutta olduğunu göstermektedir.

Alper Yıldırım